

ПАМ'ЯТЬ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

(До 100-річчя від Дня народження
професорки Нонни Копистянської)

У художній літературі образ Учителя глибоко закорінений. Протагоністи класичної літератури з великою шаную згадують своїх наставників. Приміром, Гіперіон з однойменного роману німецького письменника Фрідріха Гельдерліна піднесено говорить про благородного Адамаса, “майстра створення людей”, який відіграв важливу роль у його становленні. “А я, хіба сам я не був відгомонам тихого натхнення, яке заповонило його? Хіба не повторювалася в мені мелодія його душі? Те, що я бачив, було божественним, і я сам ставав тим, що бачив <...>. Яку рідкісну насолоду відчуваємо ми, коли наше внутрішнє начало зміцнюється на своєму матеріалі, вирізняє себе, віддано приєднується до цілісності, а наш дух поступово постає в усеозброєнні” [6, с. 21–22]. Молодого творця музики Адріана Леверкюна теж мудро скеровує його вчитель Кречмар, говорячи йому тільки те, що учневі вже підказувало його власне розуміння мистецтва. “Учитель – це уособлене сумління адепта, що підтримує його в сумнівах, пояснює його невдоволення й заохочує його потяг до вдосконалення” [5, с. 205], – стверджує Томас Манн у “Докторі Фаустусі”. Так і в житті: неймовірною вдачею варто вважати, коли на шляху становлення трапляється людина з широкими знаннями, відкрита, щира, щедра, віддана, залюблена у свою справу, готова ділитися і примножувати, вкладати і розвивати, відкривати й поглиблювати, підтримувати і спонукати. Саме такою була Нонна Хомівна Копистянська – Заслужена професорка Львівського національного університету імені Івана Франка, професорка кафедри світової літератури, знана науковиця, викладачка, організаторка науки, наукова керівниця, наставниця. Вісімнадцятого квітня 2024 року виповнилося 100 років від дня її народження.

Народилася Нонна Копистянська у Здолбунові, з ранніх років любила книжки й читання, відчувала великий потяг до навчання, самостійно системно поглиблювала свої знання літератури. У 1951 році вона закінчила слов'янське відділення філологічного факультету Львівського університету за спеціальністю “чеська мова і література”. Для славістів того часу, як згадувала Нонна Хомівна, видатною постаттю був професор Іларіон Семенович Свенціцький, який читав курси “Вступ до слов'янознавства”, історії староболгарської літератури, сербохорватського письменства, палеографії. Професор став науковим керівником кандидатської дисертації Нонни Копистянської на тему “Закарпатська Україна в творчості Івана Ольбрахта”, а консультантом був професор Степан Володимирович Масляк. “Творчість Івана Ольбрахта, закарпатська тематика в чеській літературі залишалися й після захисту дисертації темою моїх досліджень на довгі роки, хоча постійно з'являлись і нові зацікавлення”, – пише Нонна Хомівна в автобіографії [4, с. 11]. Знайомство із професором Олексієм Володимировичем Чичеріним визначило її професійну діяльність: Нонна Хомівна пропрацювала на

кафедрі зарубіжної літератури (тепер кафедра світової літератури) факультету іноземних мов Львівського університету понад 50 років, читаючи курси з історії світової літератури, теорії літератури, методики викладання літератури. “Працюючи на кафедрі під керівництвом О. В. Чичеріна, слухаючи його блискучі лекції та знайомлячись із його науковими дослідженнями, маючи змогу користуватися порадами прекрасного методиста М. С. Шаповалової, я поступово здобувала досвід, виробляла власну методику і читання лекцій, і проведення практичних та іспитів” [4, с. 13]. Тож викладачка Нонна Хомівна Копистянська сповідувала основоположні цінності в навчальному процесі, а передусім повагу до людини, до предмета, який викладаєш, до свого і чужого часу. Вона цінувала взаєморозуміння, довіру студентів до неї, єднання з ними в царині мистецтва.

Докторську дисертацію на тему “Жанрові модифікації у чеській літературі періоду становлення соціалістичного реалізму” Нонна Хомівна захищала двічі: перший раз – у Москві 1980 р. (робота не набрала достатньої кількості голосів “за”), а другий раз – у Ленінграді 1983 р. Цю історію захисту професор Марк Якович Гольберг назвав драматичною, але і не такою вже нетиповою. “Тут не просто епізод із біографії вченого, не лише особиста трагедія дисертантки. Все значно складніше. Торжествували ідеологічно-бюрократичні принципи. Та у Нонни Хомівни вистачило мужності й волі почати все з нуля” [4, с. 40]. Попри наполегливий, сильний і загартований характер, нестримне бажання доводити розпочаті справи до завершення, Нонна Хомівна була вдячна і вірна своїм вчителям; вона багато зробила зокрема для збереження пам’яті професора Олексія Володимировича Чичеріна. Колега Нонни Хомівни, доцентка Олена Михайлівна Камаєва, так характеризує її: “Копистянська вимоглива до себе і відзначається чутливістю і діяльною добротою стосовно інших. Вона ніколи не була байдужа і нечула: до доброго вона намагається бути причетною і відстоювати його; із неприйнятним для себе вона воює і бореться, хоча за характером вона не воїн, а м’яка і доволі вразлива людина, проте вона мужньо зустрічає всі зрадливості долі” [4, с. 75].

У 1997 році вчена заснувала й очолила Міжнародне міждисциплінарне об’єднання-семінар “Проблеми художнього часу, простору, ритму”, яке активно працювало до 2012 року, а результати діяльності якого оприлюднені у тематичному виданні наукового збірника “Іноземна філологія”, вип. 114 (2003) – “Свій/чужий час, простір, ритм”.

Нонна Хомівна створила свою наукову школу. Учні й послідовники продовжують розвивати її ідеї, сповіднують її принципи професійної діяльності, застосовують її методологічні засади.

Науковий доробок Нонни Копистянської значний і вагомий. Її вчення про жанр і його системність належить до підґрунтя жанрової теорії сучасного літературознавства. Вона – відома богемістка, чиї праці високо оцінені на міжнародному рівні. Її теоретичні напрацювання і зразки аналізу художнього тексту у сфері часопросторової теорії співзвучні із новітніми концепціями культурологічно орієнтованого літературознавства. Її методологічні ідеї, а також принципи організації науки, які вона сповідувала, випереджають свій час і цілком відповідають вимогам до нинішнього викладача і вченого. Наукові праці Нонни Хомівни активно цитують, розроблені нею поняття і теоретичні положення розвивають вітчизняні й зарубіжні дослідники. Окрім широких знань, учена відзначалася системним упорядковувальним мисленням, вона надзвичайно

ретельно працювала із поняттями й категоріями, мала намір укласти словник понять часово-просторової теорії, її жанрова концепція виявилася універсальною, що засвідчують звернені до неї новітні наукові студії.

Свої наукові ідеї Нонна Копистянська наполегливо розвивала, аргументувала, відстоювала й поглиблювала в авторитетних виданнях і на міжнародних та вітчизняних дискусійних платформах (з'їздах славістів, конференціях, семінарах). Знаковою є, наприклад, тривала історія її жанрової концепції: від дисертаційної монографії до захисту, а потім публікації в авторитетному збірнику “Контекст-86”, поглиблення окремих положень у низці статей і аж до узагальненого викладу в монографії “Жанр, жанрова система у просторі літературознавства” (2005). Дослідниця працює над проблемами стійкості й мінливості жанру, взаємодії жанрів, пам'яті жанру. Виходячи із ступенів абстрактності й конкретності жанру, вона виділяє чотири сфери спіралі: 1) жанр як загальнотеоретичне й абстрактне поняття, що означає сукупність і взаємозв'язок, які формуються у групі творів впродовж різних епох; 2) жанр як історичне поняття, обмежене у часі і просторі; 3) жанр як поняття, що враховує особливості конкретної національної літератури; 4) подальша конкретизація поняття стосовно індивідуальної творчості. Тому, висновує професорка, жанр є стійким як поняття загальнотеоретичне; водночас він мінливий у своєму історичному розвитку й національній своєрідності, неповторно-індивідуальний у творчості окремих письменників. Звернення до сфер уможлиблює не тільки вирішення суперечливих питань стійкого і змінного, індивідуальних і загальних “норм”, але й показ взаємозв'язків усіх понять, перехід одного в інше. “Застосування теорії сфер жанру і жанрів у їхніх констеляціях успішно склало іспит часу. Ця генологічна теорія виявилась конструктивною, без неї жодна поважна праця з проблем жанрознавства вже не можлива”, – зазначає професор Іван Овксентійович Денисюк [4, с. 56]. Нонна Копистянська покликається на здобутки у цій сфері Стефанії Скварчинської, Юрія Тинянова, Михайла Бахтіна, Дмитра Ліхачова. Працюючи із художніми текстами з різних національних літератур, вчена залишила цікаві міркування про роман-баладу, нарисово-публіцистичний роман, роман романтизму. Вагомими є її узагальнення щодо жанротвотчого потенціалу ретроспекції, жанрової специфіки окремих художніх напрямів. Нонна Хомівна зробила спостереження, яке досі повертає до себе увагу інших вчених, про тісний зв'язок між становленням художнього методу і жанрових модифікацій, переконуючи, що жанрові модифікації породжуються глобальними світоглядними змінами у суспільстві.

Сферою особливого зацікавлення Нонни Копистянської була часово-просторова проблематика і хронотоп. 1993 року в збірнику “Zagadnienia rodzajów literackich” вийшла друком її стаття “Хронотоп як аспект вивчення жанрової системи романтизму”, що засвідчило міжнародне визнання ідей професорки. Методологічно подібно до теорії жанру, дослідниця системно працює із *часом* як формою існування і руху матерії, об'єктивністю, незалежною від людського сприйняття і впливу; *поняттям часу*, науковим, філософським, художнім, відмінним від реального, історичною категорією, яка визначає типи художнього мислення; *образом часу* – формою існування і розвитку представленої матерії, суб'єктивним усвідомленням того, що існує об'єктивно, його матеріалізацією у творі, художньо осмисленим часом, який пройшов крізь свідомість

творця і відтворений заново згідно із законами мистецтва. Таку модель Нонна Хомівна поглиблено розглядає в монографії “Час і простір у мистецтві слова” (2012) [3, с. 10–11]. Вчену цікавлять філософські аспекти часу (наприклад, проблема втраченого часу), вона працює з образом соціально-історичного часу, часом пам’яті, розрізняє специфіку часової організації твору відповідно до певного художнього напрямку, наголошує на пов’язаності часу й жанрової природи твору, досліджує вплив часу на структуру художнього тексту.

Велику увагу при цьому вона приділяє теорії хронотопу Михайла Бахтіна. “Хронотоп для вченого – це не тільки поєднання часу і простору, а їхня взаємодія, напружений діалог між ними. Тому цей термін не статичний у своєму понятті і у формі, він зміг стати підґрунтям хронотопної теорії, методики і методології”, – зазначає вчена [1, с. 121]. Серед напрацювань Нонни Хомівни – міркування про хронотоп в романах Сервантеса, Флобера, Кафки, Платонова, Зегерс. На особливу увагу заслуговує текстовий аналіз “Прогулянки мертвих дівчат” – повісті східнонімецької письменниці Анни Зегерс. Дослідниця засвідчує оригінальність художньої манери Анни Зегерс саме щодо організації часу у творі. “У часі пам’яті існує те, чого нема в жодному іншому часі. Це одночасність. Не плинність часу, не “вчора, сьогодні, завтра”, а можливість поєднання всього в одне – один складний образ людини, якою вона була в різні часи. Один складний образ етапів історичної епохи, які вимальовуються з поєднання портретів, долі цих людей, що дає можливість органічного злиття моральної і політичної проблематики. На цьому письменниця будує кожний образ і кожну ситуацію, і свій твір у цілому” [3, с. 239], – висновує Нонна Копистянська.

Багато праць ученої присвячено художньому простору. Вона виходить із “безмежності” функцій художнього простору, говорить про місце дії і про її просторове тло, про простір як чинник творення людської свідомості, почуття, характеру, розрізняє поміж пережитим, сприйнятим і відтвореним, внутрішнім і зовнішнім, реальним і уявним, відкритим і закритим простором, міркує про простір пам’яті, про природу як просторовий вимір, про роль простору у структурі художнього твору, про описи простору. Особливою просторовою фігурою для Нонни Копистянської була вертикаль: “вертикаль вгору пов’язується з нескінченністю, необмеженістю простору і часу, вічністю і безсмертям душі, наближенням до Абсолюту, блаженством. Вертикаль вниз – з кінцем, смертю плоті, муками” [3, с. 116]. На прикладі художніх творів світової літератури дослідниця узагальнила функціональність вертикалі в їхній часово-просторовій організації. Особливим аспектом її часопросторових досліджень слугує також “свій / чужий час і простір”, який, на думку вченої, є одним із головних засобів психологізації, індивідуалізації і типізації в романі.

Поміж окремими проблемними комплексами, які досліджувала Нонна Хомівна Копистянська, відчутний тісний зв’язок. І через вивчення хронотопу, і через вивчення жанрової системи досягається відстеження динаміки і спадкоємності історико-літературного процесу. Приклади текстового аналізу, міркування про ретроспекцію, текст, підтекст, контекст, надтекст, схеми аналізу просторово-часової організації літературного тексту – важливе підґрунтя аналітичного читання художнього тексту. Науково-методологічний досвід професорки цінний і багатогранний.

Колеги й учні Нонни Хомівни захопливо говорять про “феномен Копистянської” (Віктор Петрушенко), про її “роман із часом” (Надія Познякова), про перспективи її літературознавчих відкриттів (Олександр Кеба), про її “простір думки” (Мар’яна Челецька). У “ціннісній завершеності життя” (Михайло Бахтін) пам’ять уможливило нам цінувати це “геть усе наявне життя” і продуктивно розвивати з таким завзяттям і любов’ю виплекані ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОВІ ЛІТЕРАТУРИ

1. Діалогічні обертони. Науковий збірник на пошану пам’яті професора Нонни Копистянської / наук. ред. Світлана Маценка, відп. ред. Оксана Левицька. Львів, 2014. 416 с.
2. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
3. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
4. Нонна Копистянська: біобіографічний показчик / укл. М. Кривенко. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 234 с.
5. Манн Т. Доктор Фаустус / пер. з нім. Є. О. Поповича. Харків : Фоліо, 2011. 575 с.
6. Hölderlin F. Hyperion. Empedokles. Aufsätze. Übersetzungen / Hrsg. von Jochen Schmidt. Deutscher Klassiker Verlag, 2008. 1514 s.

Світлана МАЦЕНКА,
*Львівський національний університет
імені Івана Франка*